

УДК 821.161.2.09(092)Огієнко+796/799(092)Боберський
DOI: 10.32626/2309-7086.2025-22.123-129

Ірина Жиленко

*ORCID 0000-0002-1982-710X,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та філології,
Сумський державний університет*

Олена Бондаренко

*ORCID 0000-0002-2369-774X,
кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри журналістики та філології,
Сумський державний університет*

УКРАЇНСЬКИЙ ДУХ У МОВІ Й СПОРТІ: ТВОРЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА ТА ІВАНА БОБЕРСЬКОГО

Стаття присвячена порівняльному аналізу художньо-публіцистичної спадщини Івана Огієнка та Івана Боберського, які формували національну ідентичність у двох паралельних траєкторіях – мови і спорту. Визначено спільні й відмінні риси їхніх ідей у сфері духовного слова й фізичного виховання як чинників становлення українського національного духу.

Ключові слова: Іван Огієнко, Іван Боберський, «Український Сокіл», афоризм, спадщина, ідентичність, націєтворення, рідна мова, спорт, виховання.

Постановка проблеми. Неперевершену роль як для України кінця XIX – початку XX ст., так і для сучасності відіграють постаті подвижників – Івана Огієнка (1882–1972) та Івана Боберського (1873–1947). Це два державні діячі, титани національної освіти, науки, культури, видавничо-редакційної справи, а також – літературо-, мово- і релігієзнавства (Огієнко) й національної фізичної культури (Боберський). Вони стояли біля джерел формування українського духу – у слові й у спорті, утілюючи ідею цілісної людини, у якій поєднано духовність і тілесну досконалість.

Постать Івана Огієнка посідає унікальне місце в історії українського націєтворення. Йому присвячено численні дослідження як фундаментального, так і галузевого характеру. Значний внесок у розвиток огієнкознавства здійснили М. Тимошик, В. Ляхоцький, Є. Сохадька, І. Тюрменко, О. Гривнак, І. Кучинська, А. Марушкевич, Т. Міненко, О. Вішка, О. Панько, О. Опанасюк, С. Ярмусь та інші науковці.

Діяльність Івана Боберського також перебуває в центрі уваги науковців. Провідним дослідником його спадщини є А. Сова, який присвятив фундаторові української спортової традиції дисертаційне дослідження [10] та низку змістовних розвідок. Педагогічні, журналістсько-видавничі та організаційні аспекти діяльності Боберського послідовно вивчають Е. Жарський, В. Житарюк, О. Вацеба, С. Кость, Ю. Байцар, І. Криворучко, О. Шукатка та інші.

Попри наявні напрацювання, художньо-публіцистична спадщина обох діячів досі недостатньо систематизована. Тексти І. Боберського, що стосуються публіцистики, зокрема матеріали часопису «Український Сокіл», лише частково введені до наукового обігу. Літературній творчості Івана Огієнка

приділяється багато уваги. М. Тимошик, Є. Сохацька, В. Мацько, Я. Поліщук, Н. Прозор, Н. Фрасинюк, Г. Райбедюк та інші досліджують духовно-естетичні та культуротворчі виміри його доробку. Однак, як підкреслює В. Папіш, «художня творчість митрополита Іларіона є найменш дослідженим напрямком сучасного огієнкознавства», тому варто й далі віднаходити «енергетичне поле його художньої експресії» [8, с. 265, 270].

Саме в цьому полягає **актуальність** запропонованої розвідки. До того ж вона зумовлена потребою порівняння літературознавчих студій Огієнка і Боберського, бо саме вони допоможуть цілісно осмислити український націєтворчий процес як духовно-етичний феномен, у якому мова й спорт виступають взаємопов'язаними складниками.

Мета дослідження полягає у встановленні паралелей між творчими спадщинами Івана Огієнка та Івана Боберського, зокрема щодо їх афористичного мислення як форми вираження національного ідеалу, а також у з'ясуванні спільних і відмінних принципів духовного служіння в їхніх художньо-публіцистичних текстах. Окремим аспектом є аналіз добору тем, риторичних прийомів та ідейних настанов у деяких публіцистичних працях Івана Боберського, надрукованих у журналі «Український Сокіл».

Вклад основного матеріалу. Порівнювати художньо-публіцистичну спадщину двох провідних особистостей безпосередньо неможливо, проте варто зіставити їхні доробки у сферах мови (слова) і тіла (спорту), адже саме цим ключовим вимірам національного виховання були присвячені твори Огієнка і Боберського. Тож звернімося до аналізу окремих текстів і релевантних ідей.

Перебуваючи за кордоном, ознайомившись із популярними на той час системами гімнастики, Іван Боберський починає особисто «вправляти руханку» і поступово поглиблює свої знання. Ймовірно, перш за все під впливом батьківської поради («Думай по-українськи!»), він був одним із перших, хто послідовно впроваджував українську спортивну термінологію, створюючи нові слова, які не лише відображали суть фізичних вправ, а й несли естетичне та національне навантаження. А. Сова зазначає, що для окреслення сфери фізичного виховання Іван Боберський використовував терміни «тіловиховання», «тілесне виховання» або «виховання тіла»; спорту – «змаг» і його похідні, зокрема спортсмен – «змагун», спортсменка – «змагунка», спортсмени – «змагуни», спортивний день – «змаговий день». Для гімнастики він запропонував термін «руханка», ранкову гімнастику назвав «прорух». На означення різних видів спорту Боберський послуговувався такими термінами: «копаний м'яч» – футбол; «ситківка» – теніс; «гаківка» – хокей; «відбиванка» – волейбол; «лещетарство» («лещетарство») – лижний спорт та ін. Дослідник також зазначає, що запропонована Іваном Боберським спортивна термінологія не була застиглою конструкцією, до неї він вносив зміни. Яскравим прикладом є термін «футбол». Спочатку була «гра в союзняк», а згодом Боберський зупинився на терміні «копаний мяч» [10, с. 86–87]. Ось таким чином термінологія Боберського закріплювала українську ідентичність у повсякденному житті.

Якщо Іван Боберський запропонував власну термінологію в ділянці фізичного виховання та спорту й активно формував практичні форми роботи з молоддю, то Огієнко працював насамперед у площині духовно-культурної і мовно-національної консолідації. Релігії в найширшому сенсі у творчій спадщині вченого-богослова, як зазначає Г. Райбедюк, «відведено ключову роль у

становленні української нації та формуванні її національної самосвідомості, в збереженні етнокультурної самобутності, в досягненні духовної свободи народу, в кінцевому підсумку – в утвердженні державності» [9, с. 233]. Іван Огієнко наголошував на потребі формування комплексної національної ідентичності, яка поєднує інтелектуальний розвиток із чіткими морально-релігійними орієнтирами. Ці аспекти спадщини Івана Огієнка ретельно вивчені, тому зосередимо увагу передусім на творчості Івана Боберського.

Основні публікації, з якими виступав аматор української руханки в часописах «Вісті з Запорожжя», «Сокільські Вісті», «Український Сокіл», «Український емігрант» та інших, безпосередньо присвячені головній справі його життя – спорту. Боберський майстерно поєднував різні жанрові форми – від короткої замальовки до есе та повчальної новели. У таких творах, як «Розсипана пшениця», «Чорний кружок», «Плаксива верба», «Сніг на горах» та ін., поєднуються репортажна точність і глибокий символізм. У першому, зокрема, автор алегорично осмислює національні втрати: «Від віків розсипуємо нашу пшеницю, ласмаємо, складаємо вино один на другого. Треба би спокійно позбирати розсипану пшеницю...» [1, с. 4].

Дидактичного спрямування «Плаксива верба» розповідає, яка відбувається трансформація з Іваном Сидоряком. Коли його взяли до війська, хлопець «тримався горбато, ходив незграбно, <...> не знав куди дивитися очима, не знав, що робити зі своїми руками». Згодом це вже був хлопець, який «умів уже стояти, ходити, струнко триматися, сміло дивитися вперед і вільно рухати своїми міцними раменами <...> він тут потрібний і має відвагу кожного, хто йому перешкоджає, схопити своїми руками і кинути геть». Так Боберський транслює меседж про самовиправлення народу через вишкіл і фізичну дисципліну. Друга частина твору містить порівняння з чеськими соколами, які приїхали до Львова й відвідують деякі українські товариства. Автор ставить риторичне запитання, заохочуючи молодь до спортивного товариства «Сокіл»: «А може ми ніякої сили не маємо і не хочемо мати? Можливо, ліпше без сили? Можливо, ліпше горбитися і згинати голову наліво або направо, неначе плаксива верба над водою?» [2, с. 2–3].

«Сніг у горах» вміло передає красу Карпат, де перебувають спортсмені-лижники («між Коковіцею і Доберчею»), як естетичну та патріотичну категорію: «Пахне від свіжості. Легені віддихають, наче б хотіли набрати здоров'я на цілий рік». Природа в нього є живим учасником націєцентричного дискурсу. Водночас твір допоможе сформуванню уміння орієнтуватися у відстані, тренуватися в команді; він містить і моральний компонент: взаємоповага, гумор, вимогливість до дисципліни – і усе це завдяки лешетарству. Боберський щедро використовує тропи: «скелі одягнули сріблясті плащі», «повітря неначе кришталь», а спортсмени нагуляли «вовчий апетит» [3, с. 2].

У публіцистичних текстах спортивної тематики Боберський використовував синтетичний стиль, поєднуючи аналітичність із художньою образністю, залучаючи розмовну інтонацію й публіцистичний пафос. Так, у матеріалі «З думок І. Боберського» (1934) зазначено: «Змагання з другими дружинами, племенами, народами, державами – найбільша принада життя. Але це не лише принада, це найбільше право життя, це примус!». Через метафору гри автор вибудовував модель суспільної організації, у якій «дружина гравців <...> уміє так координувати свої сили, як рука пальці – це ідеал, який маємо осягнути на всіх царинах товариського, суспільного, економічного, господарського, торговельного, громадянського, політичного, державного життя» [4, с. 3]. Зазвичай Боберський використовував художнє слово – яскраві метафори, заклики до руху й дії як інструмент мобілізації національної свідомості, формуючи образи героїв, які втілювали ідеали сили й патріотизму.

І все ж серед численних публіцистичних інструментів, якими послуговувався Іван Боберський, чільне місце посідають афоризми. Афоризм (з лат. – *визначення*) – «короткий влучний оригінальний вислів, узагальнена, глибока думка, виражена в лаконічній формі, інколи несподівано парадоксальний» [6, с. 106]. Такі вислови несуть не лише мотиваційний, а й етичний заряд. Серед найвідоміших: «Кожде покоління відповідає за прикмети тіла і духа слідуючого покоління», «Не плачем, а мечем», «Байдужі гинуть!», «Фізична культура – шлях до виховання духа», «Лише зорганізована фізична сила запевнює народові свободу і незалежність» [10, с. 547–551]. Вони друкувалися в газетах, вивішувалися на відзнаках, прапорах і слугували засобом пропаганди фізичної культури й національної гідності.

Використовуючи афоризми Івана Боберського з дисертації А. Сови [10, с. 547–551] та зіставивши їх із афористичними формулами Івана Огієнка з «Науки про рідномовні обов’язки» [5, с. 34–88] й однойменної збірки [7], систематизуємо їх у порівняльній таблиці (Див. таблицю 1).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця афоризмів Івана Огієнка та Івана Боберського

Тематика	Іван Огієнко	Іван Боберський	Спільне	Відмінне
Патріотизм і служіння народові	«Служити народові – то служити Богові»; «Нема більшої любові до народу свого, як душу покласти за нього».	«Злукою і роботою здобуває нарід свободу»; «Кождий нарід тільки є варта, кільки зложить жертв на свої цілі».	Обидва вважають служіння народові найвищим покликанням, поєднуючи мораль і дію.	
Віра й духовність	«Де любов, там і Бог, а де Бог, там і щастя»; «Рідна мова й рідна віра – двоєдина істота».	«Виховане тіла – се шлях до виховання духа».		В Огієнка – духовна віра як основа нації; у Боберського – духовність через фізичну активність і гармонію.
Мова як духовна сутність нації	«Хто по-українськи не говорить, той руйнує свою націю»; «Мова народу – це душа його»; «На кожному кроці охороняй честь своєї рідної мови».	«За мало читаємо і за мало пишемо; для того за мало знаємо».		Огієнко підкреслює святість слова, Боберський пише про практичний обов’язок розвитку інтелекту через слово.
Праця як шлях до вдосконалення	«Праця вперта, безперервна – коваль твоєї будучини»; «Любов – двигун праці».	«Роботою і злукою здобуває нарід свободу»; «Ділами, не словами!».	Ідея активної дії, самовдосконалення працею, праця – етичний обов’язок.	
Виховання молоді	«Треба мати наукову совість і називати речі своїми іменами»; «Освіта – головна основа нашого світогляду».	«Молодіж се будучність народу. Ліпша молодіж – красша будучність».	Вбачають у вихованні шлях до формування характеру нації.	

Продовження таблиці 1

Єдність і соборність	«Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис»; «Єднаймося в думках і ділах!».	«Де злука, там сила»; «Злукою і роботою здобуває нарід свободу»; «Змаг гартує волю»	Тема єдності народу, соборності як гарантії державності.	
Мораль і совість	«Совість – око Боже в людині»; «Безвір'я розкладає людину і губить її».	«Нещира робота все розлітується»; «Нероба стає рабом».	Спільна етична основа – моральна відповідальність і праця.	
Сила духу і тіла	«В здоровому тілі – здоровий дух»; «Кожний член спортової організації мусить добре знати науку про рідномовні обов'язки».	«Руханка кріпить волю і відвагу до діла!»; «Руханка робить тіло гарним, а дух відважним».		Огієнко говорить про силу духу, Боберський – про її тілесне втілення.
Народ і держава	«Народ без своєї окремої Церкви – народ без душі»; «Стан літературної мови – ступінь розвитку народу».	«Нарід, що свої фізичні сили не плекає, не може жити і нидіє».	Ідея самоорганізації як ознаки зрілої нації.	
Життєвий ідеал	«Віддай народові все! Віддай йому душу, серце, а найголовніше – відповідальність за нього»	«Все вперед! Всі враз!»; «Не ридай, а здобувай!»;	Ідеал служіння, активності, оптимізму.	

Отже, з наведеної порівняльної таблиці видно, що спільного в афоризмах Огієнка і Боберського істотно більше, ніж відмінного. Ідея служіння народом як найвишого покликання, активної дії й самовдосконалення працею як етичного обов'язку, моральна відповідальність, самоорганізація, єдність та соборність народу формують інтегральну основу їхніх концепцій націєтворення. Усі ці чинники спрямовані на формування українського національного духу.

Афористика Івана Огієнка ґрунтується на духовно-моральних засадах. Її концептуальне ядро становлять поняття мови, віри, совісті та національної ідеї. Слово для мислителя має сакральний вимір, воно апелює до серця й душі українця, формуючи морально-етичні орієнтири. Натомість Іван Боберський творить практичну, динамічну афористику, зосереджену на вихованні дії, дисципліни, сили духу та волі через фізичне й громадське виховання.

Для Боберського спорт і тілесна культура є шляхом до волі. Його афористика репрезентує чіткий дидактичний принцип формування через дисципліну й рух, що підтверджує лексичний ряд: «рух», «руханка», «змаг», «вперед», «здобувай». Для Огієнка мова й слово є дороговказом до істини: «охороняй», «нація», «свідомий», «рідна мова». Він акцентує на традиціях і моралі народу, релігійному світогляді, вихованні через слово й віру, чемному ставленні до людини.

Суттєвими залишаються відмінності в мовно-стильовому вираженні їхніх ідей. Для Огієнка характерна повчальна, богословсько-моралістична форма афористичних висловів: «Мої пісні – молитви серця», «Коли ти і украї-

нець, але української мови не знаєш, ти українець мертвий!..», «Безмовний українець – це порожній оріх», «Служити народові – то служити Богові!». Для Боберського типовою є коротка, енергійна, гаслова форма («Байдужі гинуть!», «Все вперед! Всі враз!», «Наша сила в нас самих», «Не плачем, а мечем!»). Це зумовлює їхні стильові домінанти: у Боберського – публіцистично-агітаційна, в Огієнка – моралізаторсько-риторична.

Обидва діячі розглядають національне виховання як досягнення «ідеального єднання фізичної краси і духовної досконалості» – гармонії духу, інтелекту і тіла, що корелює з античним ідеалом калокагатії (*kalokagathia* – красивий і добрий) [6, с. 456] як синтезу фізичної досконалості й моральної витонченості, який зберігає свою актуальність як на початку ХХ ст., так і нині. Тому кожен з них наголошував не лише на важливості мови чи спорту, але й неодмінно радив посприяти їм. Боберський немало уваги приділяв формуванню інтелектуальних навиків: «За мало читаємо і за мало пишемо; для того за мало знаємо», «Виховане тіла – се шлях до вихованя духа. Виховуване тіла є нам шляхом до вихованя духа», «Треба мати знання і треба вміти знанням орудувати. Знання це топір, сприт це топориче». Огієнко, нагадуючи приказку «В здоровому тілі – здоровий дух», писав: «Але нехай кожний спортсмен пильнує, щоб цей дух був національний, найкорисніший для служби своєму народові, а для цього добре знання своєї літературної мови – найперша умова» [5, с. 66].

Отже, відмінності між цими двома посталями не заперечують їхньої ідейної єдності. Духовна віра як основа нації, святість слова та сила духу в концепції Огієнка й духовність через фізичну активність та її матеріальне втілення в ідеології Боберського синтезуються в гармонійну модель українського патріота.

Висновки. Вивчення творчої спадщини Івана Огієнка та Івана Боберського має важливе значення для історії української літератури й націєтворчих студій. Їхні концепції формують цілісну модель виховання національно свідомої особистості, здатної мислити, діяти й нести відповідальність за майбутнє свого народу. Мова й спорт у їхньому ідейному дискурсі постають двома формами єдиного служіння – служіння українській нації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Боберський І. Розсипана пшениця. *Український сокіл*. Прага, 1934. Число 2 (3). травень.
2. Боберський І. Плаксива верба. *Український сокіл*. Прага, 1934. Число 4 (5) вересень.
3. Боберський І. Сніг на горах. *Український сокіл*. Прага, 1935. Число 2 (9) лютий.
4. З думок І. Боберського. *Український Сокіл*. Прага, 1934. 10 лютого.
5. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). *Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик*. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
7. Огієнкові афоризми і сентенції. До 115-річчя від дня народження Митрополита Іларіона (Огієнка) / упорядк., вст. стаття і покажчик Зиновія Тіменика. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. 96 с.
8. Папіш В. А. Небесна аура «словної мови» Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. XIV. С. 265–270.
9. Райбедюк Г. Б. Націософські ідеї Івана Огієнка в науково-художньому дискурсі Ірини Калинець. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. XV. С. 230–237.

10. Сова А. Суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність Івана Боберського (1873-1947): дис ... докт. істор. наук. Львів, 2020. 551 с.

References:

1. Boberskyi, I. (1934). Rozsypana pshenytsia. *Ukrainskyi sokil*. Praha. Ch. 2 (3). (in Ukr.).
2. Boberskyi, I. (1934). Plaksyva verba. *Ukrainskyi sokil*. Praha. Ch. 4 (5). (in Ukr.).
3. Boberskyi, I. (1935). Snih na horakh. *Ukrainskyi sokil*. Praha. Ch. 2 (9). (in Ukr.).
4. Z dumok I. Boberskoho (1934). *Ukrainskyi Sokil*. Praha. Ch. 3. (in Ukr.).
5. Ivan Ohiienko (mytropolyt Ilarion) (2010). Ridna mova / uporiad., avt. peredmovy ta komentariiv M. S. Tymoshyk. Kyiv. 436 p. (in Ukr.)
6. Literaturoznavcha entsyklopediia (2007): U dvokh tomakh. T. 1 / avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. Kyiv. 608 p. (in Ukr.)
7. Ohiienkovi aforyzmy i sententsii (1996). Do 115-richchia vid dnia narodzhennia Mytropolyta Ilariona (Ohiiienka) / uporiadk., vst. stattia i pokazchchuk Zynoviiia Timenyka. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. 96 p. (in Ukr.)
8. Papish, V. A. (2017). Nebesna aura «slovnoi movy» Ivana Ohiiienka. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita. Seriia: Filolohichna*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka. Vyp XIV. S. 265–270. (in Ukr.)
9. Raibediuk H. B. (2018). Natsiosofski idei Ivana Ohiiienka v naukovo-khudozhnomu dyskursi Iryny Kalynets. *Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita. Seriia: Filolohichna*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka, 2018. Vyp. XV. S. 230–237. (in Ukr.)
10. Sova, A. (2020) Suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvithno-vykhovna diialnist Ivana Boberskoho (1873–1947): dys ... dokt. istor. nauk. Lviv. 551 p. (in Ukr.)

Iryna Zhylenko, Olena Bondarenko

UKRAINIAN SPIRIT IN WORD AND SPORT: THE CREATIVE LEGACY OF IVAN OHIENKO AND IVAN BOBERSKYI

This article is devoted to a comparative analysis of the creative heritage of Ivan Ohienko and Ivan Bobersky, two leading figures of Ukrainian culture in the late 19th and first half of the 20th centuries, who shaped national identity in two complementary spheres: spiritual discourse and physical education. The aim of the study is to identify the common and distinctive principles of their cultural creation, to trace parallels in their artistic and journalistic works and aphorisms, which express the national ideal in its entirety – the unity of spirit, intellect, and body. The article highlights the key ideological dominants of Ivan Ohienko's work – the sanctity of the native word, the religious and moral foundation of the nation, and the affirmation of language as the «soul of the nation». Additionally, it emphasizes the role of Ivan Bobersky in the formation of Ukrainian sports terminology, the cultivation of discipline and responsibility through exercise and sports as a form of civic self-creation. Particular attention is paid to aphorisms, which for each of these figures serve as a means of motivation, character building, and spreading the national ideal among young people. It is emphasized that Ohienko's aphorisms are spiritual and ethical in nature, while Bobersky's sayings are directed toward action, willpower, and physical development. The conclusion is made that both thinkers laid the foundation for the model of the Ukrainian personality of the 20th century, in which words and sports are interdependent factors in nation building, and their legacy requires further systematization and analysis in Ukrainian literary studies and the humanities in general.

Keywords: Ivan Ohienko, Ivan Boberskyi, aphorisms, «Ukrayins'kyi Sokil», creative legacy, identity, nation-building, native language, sport, education.

Отримано: 14.09.2025 р.